

Husokůžný zážitek

text **RENATA NEPRAŠOVÁ**

ČEŠTINA je z hlediska tvorby nových slov jazykem velmi dynamickým. Neologismy se mimo jiné mohou tvořit skládáním víceslovných pojmenování do jednoho výrazu. Dnes bychom vám rádi představili tvoření nových kompozit z komponentů frazeologických pojmenování.

Frazém je ustálené spojení dvou a více slov, jehož význam není přímo odvoditelný z významů jednotlivých složek. Zároveň se mimo jiné vyznačuje přeneseností významu a často také expresivitou a emocionalitou. Skládání víceslovných spojení do jednoslovných kompozit není mluvčím českého jazyka cizí. Kromě mluvené komunikace je doma také v publicistice, protože je projevem jazykové ekonomie, a složeniny mohou navíc být čtenářsky velmi atraktivní. Frazeologické složeniny však příliš časté nejsou. Proč?

Správná interpretace významu frazému může být pro uživatele jazyka nesnadná, k tvorbě kompozit jsou proto využívány pouze frazémy, které jsou ustálenou součástí české slovní zásoby a jsou tedy i v modifikované podobě srozumitelné (*mit husí kůži* – husokůžně finále; *udělat něco v tu ránu* – vturánová výpověď). Nejčastějším způsobem je tzv. smíšené tvoření, kdy složenina vzniká kompozicí komponentů frazému a současně derivací, např. z komponentů frazému *mit srdce z kamene* „srdce“ a „kámen“ vytvoříme jejich složením a přidáním přípony přidavné jméno *hamenosrdcatý*.

Základem nového slova se může stát pouze jeden, určující člen frazému – výsledkem děje, kdy autor *píše do šuplíku*, je pak *šuplíkovka*; něco směšného může být *k popukání* nebo jedním slovem *popukanda*.

Většina kompozit, příp. odvozenin z frazémů je okazionální, tedy příležitostná, a pravděpodobně se v české slovní zásobě neudrží (*pěstnaohově* zkraslení dějin; *ponáspotopní* chování; něčí *mimomísnost*; škudlivý *kolenovrtač*; *zlomvážka* pro štěstí; člověk pracující jako *volnonohař* či *volnonožec*). Možnost jejich trvalého zařazení do slovní zásoby však existuje. Zejména pro publicistické texty jsou typické výrazy zakončené příponou *-ismus* (např. *jánabráchismus* nebo *odezdikezismus*). V hovorové češtině se uchytil například výraz *podpantoflák*, běžně se užívají také přidavná jména *dobrosrdčný*, *měkchosrdcatý* a o zlodejích i hanlivě *dlohoprstý*. ●

Mgr. RENÁTA NEPRAŠOVÁ (*1990) vystudovala český a německý jazyk a literaturu na Pedagogické fakultě UK v Praze. V Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., se věnuje lexikologii a lexikografii. Je členkou autorského kolektivu připravovaného *Akademického slovníku současné češtiny* (www.slovníkcestiny.cz).

Hroby, smrt a zapomnění aneb O životě českých vědců

text **PAVEL PECHÁČEK**

V ROCE 2016 VYŠLA pod hlavičkou nakladatelství Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v rámci Edice popularizace poměrně nenápadná knížka s nevinným názvem *Cesty nesmrtelných*, která si vytkla za cíl zmapovat osudy slavných i méně slavných (často víceméně zapomenutých) českých matematiků, fyziků a astronomů. K takovému námětu lze přistoupit různými způsoby, avšak autoři se k němu postavili vskutku originálně. Pokud by vzal knihu do ruky náhodný čtenář, jistě by byl překvapen poněkud netradičním obrazovým doprovodem. Část věnovaná každému z učenců je totiž uvozena fotografií místa jeho posledního odpočinku. Člověka hned napadne vysvětlení, že sehnat skutečnou podobiznu vědců či pedagogů, kteří působili před sto a více lety, je asi docela svízelné, po případě že na Matematicko-fyzikální fakultě mají poněkud zvláštní smysl pro humor. Skutečnost však prozradí již bližší pohled na podtitul knihy: *Putování po osudech a hrobech slavných českých matematiků, fyziků a astronomů*. Hroby (a hřbitovy) totiž neslouží jen jako zpestření titulu, ale jsou podstatnou součástí publikace, doslova propojujícím motivem, který posloužil jako klíč k samotnému výběru představených osobností. Pro nejnaruživější čtenáře (a milovníky krchovů) autoři dokonce připravili několik naučných cest po Olšanských hřbitovech, kde si lze s knihou v ruce jakožto průvodcem obejít většinu vyobrazených hrobů a přitom si číst o lidech, kteří v tom kterém spočívají.

Knihla se člení do jednatřiceti kapitol, z nichž každá je sice primárně věnována jedné konkrétní postavě, ale textem se prostřednictvím větších i menších zmínek, odkazů či celých boxů mihnou desítky dalších zástupců vědeckého i společenského života. Svazek pokrývá období čtyř století – Janem Markem

Marci (narozen 1595) počínaje, Jindřichem Nečasem (zemřel v roce 2002) konče – přičemž v samotném přehledu se nutně odráží i (hrobová) metoda výběru jednotlivých učenců, následkem čehož jich značná část (z hlediska doby svého aktivního působení) pochází z devatenáctého a počátku dvacátého století. Jak již bylo naznačeno, v knize se objeví jména známější i méně známá. Z první kategorie jmenujme například Bernarda Bolzana (1781–1848), Václava Lásku (1862–1943) či Augusta Seydlera (1849–1891).

Už jen vzhledem k rozsahu publikace i bohatému obrazovému doprovodu je zřejmé, že cílem autorů nebylo proniknout hlouběji do odkazu jednotlivých učenců, ale spíše pomocí několikastránkových medailonků vytvořit reprezentativní přehled, v němž mohou být bok po boku představeni jak ti slavnější, tak i ti, již jsou často dávno zapomenuti. Jednotlivé osobnosti pak nejsou řazeny dle oborů svého působení či doby, v níž žily, ale zcela jednoduše podle abecedy. To však není nijak na škodu, ani to neubírá na provázanosti výsledného díla. V textu je totiž využito velmi zdařilé a přehledné odkazování na všechny postavy, které se kdekoli v knize mihnou, a i během čtení lze pohodlně listovat mezi kapitolami a postupně odhalovat všelijaká zajímavá lidská i vědecká spojení mezi protagonisty a pronikat hlouběji do podstaty různých výzkumných i společenských událostí.

Cesty nesmrtelných ale nevypovídají pouze o lidech, kteří jsou v knize představeni, často prozradí také mnohé o době, v níž se jednotlivé životní osudy odvíjely, či o různých událostech odehrávajících se zdlánlivě jen na pozadí. V několika kapitolách tak například narazíme na otázku rozdělení pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity na německou a českou část v roce 1882 a událost

MARTIN VLACH, VOJTĚCH KEMENNY, ILONA ŠIMÁNKOVÁ, LUBOŠ VEVERKA: Cesty nesmrtelných

MatfyzPress, nakladatelství MFF UK, Praha 2016, 224 stran, ISBN: 978-80-7378-312-9

je představena z pohledu několika různých osobností. Z hlediska výpovědi o dobové atmosféře v akademickém i veřejném životě zaujme osud matematika a pedagoga Karla Rychlíka (1885–1968). Ten byl po druhé světové válce nařčen, že podporoval fašistické myšlenky, a byl pohnán, aby se zpovaldi před tzv. „očistnou komisí“. I přestože Rychlík popřel sympatie s fašistickými myšlenkami a v nálezu komise stálo například jen to, že souhlasil s nařízením jízdy vpravo, a připustil, že bez zásahu Ruska a Ameriky by k porážce Německa nedošlo, musel si nést nepříjemné následky víceméně do konce života. Významný profesor s nesmazatelnými zásluhami o rozvoj tuzemské matematiky po dalších mnoho let žil jen z nepatrného důchodu a jeho bída nebyla hlubší jen díky vlivu a podpoře hrstky jeho univerzitních

kolegů. Tak by bylo možné pokračovat dále, protože pozoruhodné jsou nakonec životní úspěchy i peripetie všech představených osobností.

Autoři v úvodu poznamenávají: „Třeba naše publikace nezmizí v propadlišti dějin a stane se základním kamenem pro tematicky blízké knihy.“ Věřme, že opravdu nezmizí, protože jde o ojedinělou a informačně neuvěřitelně hodnotnou knihu. Z dějinnovědného hlediska je zajímavá zejména proto, že i když v zásadě nezasahuje při představování té které osobnosti nijak hluboko, přináší přesto cenný pohled na vývoj české matematiky, astronomie i dalších spřízněných věd a v důsledku poskytuje dobrou představu o fungování české vědy od počátku 19. století až po druhou světovou válku. Vzhledem k encyklopedické podobě pak poslouží i jako ideální informační zdroj, který stručnou, přesto postačující formou poskytne základní přehled o zahrnutých osobách. Rozhodně je třeba vypíchnout, že autoři si při přípravě publikace dali nemalou práci také s dohledáváním různých dobových reálií, a životní osudy aktérů jsou tak často doplněny vzpomínkami současných, pokračovatelů i rodinných příslušníků. Každá z kapitol je pak kromě fotografie hrobu svého protagonisty doprovázena zpravidla i novinovým nekrologem či popisem učencovy poslední cesty.

Pokud jde o druhou část v předmluvě vysloveného přání, totiž aby kniha podnítila vznik dalších tematicky podobných publikací, můžeme jen doufat, že i to se splní. Už během čtení leckoho dle jeho založení či profesního zaměření napadne, jaké další záhrobní vycházky by bylo možné podobným způsobem podniknout. Subjektivně mohu prohlásit, že biologické se přímo nabízejí, ale samozřejmě není ani nezbytné zůstat v hájemství věd přírodních. Celkově jsou *Cesty nesmrtelných* čtivým dílem, které je přínosné nejen z hlediska naučného, ale svůj význam mají i v tom, že nám ukazují kousek naší vlastní historie a přibližují osudy učenců i pedagogů, kteří utvářeli českou vědu, což je ve výsledku neuvěřitelně inspirující zážitek. ●

JIŘÍ PADEVĚT: Krvavé léto 1945 – Poválečné násilí v českých zemích

Academia, Praha 2017, 696 stran

Již třetí obsáhlé historické kompendium Jiřího Padevěta (696 stran) z dějin poslední světové války a navazujícího období u nás je po právu nejprodávanejší knihou nakladatelství Academia. Obvykle klesá poněkud pod obzor poznatek, že „zdivočele“ či „rozrušené“ země se po velikých dějinných katastrofách neuklidňují ze dne na den, ale že řetěz násilí pokračuje dál a trvá často dlouhá léta, než vyzní docela – dokud jsou lidé pamětníci a poškození, dojit k tomu v podstatě nemůže. Když jsem jako dítě slýchával nejrůznější šeptané zprávy o internovaných německých vojácích, zhybnutých v internačním táboře u Albeře na Jindřichohradecku, vždy jsem si přával, aby se celá věc jednou dočkala vyjasnění nebo alespoň veřejné diskuse na toto téma. Jiří Padevět sesbíral s neobyčejnou akribií jemu vlastní obrovský písemný i fotografický archivní materiál, ilustrující platnost starého latinského úsloví vae victis, běda poraženým, i v době relativně nedávné. Obzvlášť smutné a jaksí příznačné je to, že původci násilností a masakrů nebyli často vojáci, tak jako tak otrlí frontou, ale civilisté, kteří až do konce dubna 1945 poslouchali okupační správu jako hodinky, pokud s ní přímo aktivně nespolupracovali či jí nedonášeli. Když jsem před lety svým jugoslávským přátelům vyprávěl, že české povstání proti nacistům začalo 5. května 1945, nemohli se udržet smích. Mohu Padevětovu knihu s dobrým svědomím doporučit každému, kdo se zajímá být jen trochu a okrajově o moderní dějiny, které formovaly naši současnost a nepřímo vlastně také nás samé.

Stanislav Komárek

První číslo vyšlo 3. května 1871

vesmír

ISSN 0042-4544 – 12 čísel ročně – evidenční č. MK ČR E 896 – Vydává Vesmír, s. r. o., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel.: 222 828 393, 394, 395, fax: 222 828 396, e-mail: redakce@vesmir.cz, www.vesmir.cz – Nakladatelství zastupují jednatelé: Ivan Boháček, Stanislav Vaněk

Šéfredaktor: doc. Ing. Ivan M. Havel, Ph.D. – Redakce: Ing. Eva Bobůrková (eva@boburka.cz) – Mgr. Ivan Boháček, vedoucí redakce (bohacek@vesmir.cz) – Bc. Zora Góthová (gothova@vesmir.cz) – Mgr. Pavel Hošek (hosek@vesmir.cz) – Marek Janáč (marek.janac@seznam.cz) – RNDr. Stanislav Vaněk (vanek@vesmir.cz, 723 691 462) – Mgr. Ondřej Vrtiška (ovrtiska@gmail.com) – Návrh layoutu: Martin Vágnér – Grafická úprava: Pavel Hošek

Redakční rada: prof. MUDr. M. Anděl (medicina) – RNDr. V. Čížek (geologie) – prof. RNDr. J. Černý (biologie) – prof. MUDr. F. Čiampor (virologie) – doc. RNDr. V. Ferák (molekulární biologie) – prof. RNDr. J. Fiegr (biologie) – doc. RNDr. D. Fytna (biologie) – RNDr. E. Ginter (výživa) – doc. Ing. I. M. Havel, Ph.D. (kognitivní vědy) – prof. RNDr. Z. Herman (chemie, fyzikální chemie) – prof. MUDr. C. Hóschl (medicina) – Ing. F. Houdek (vědní publicistika, chemie) – Ing. M. Hudík, Ph.D. (společenské vědy) – doc. MUDr. Přemysl Jiruška (neurofyzologie) – Mgr. J. Kolář, Ph.D. (botanika) – prof. RNDr. S. Komárek (filozofie vědy) – prof. RNDr. R. Kotecký (fyzika, matematika) – prof. RNDr. P. Kulhánek (fyzika) – doc. RNDr. J. Langer (fyzika) – prof. RNDr. O. Lapáček (biochemie) – doc. M. Lipoldová (molekulární biologie) – RNDr. V. Ložek (paleontologie, geologie) – prof. RNDr. J. Palouš (astronomie) – prof. Ing. J. Petr (biologie) – doc. P. Pokorný, Ph.D. (paleontologie) – prof. RNDr. J. Rothová, Ph.D. (chemie, fyzikální chemie) – Mgr. C. Říha, Ph.D. (architektura, urbanismus) – RNDr. J. Sádlo (botanika) – prof. RNDr. P. Slaviček, Ph.D. (chemie) – prof. Dr. D. Storch, Ph.D. (ekologie) – prof. MUDr. J. Syka (lékařské vědy) – RNDr. P. Šíma (imunologie) – prof. Dr. Ing. O. Šrámek (geochemie, geologie) – Mgr. J. Toman (biologie) – MUDr. J. Trnka, Ph.D. (medicina) – Mgr. M. Vácha, Ph.D. (etika) – doc. Ing. Z. Vašík (zemědělství) – prof. RNDr. B. Velický (fyzika) – Mgr. M. Větrovcová, Ph.D. (matematika) – prof. Ing. Š. Višček (molekulární biologie) – prof. RNDr. F. Vyskočil (fyzologie) – RNDr. V. Wagner (fyzika) – Mgr. P. Zouhar, Ph.D. (fyzologie) – prof. RNDr. J. Zrzavý (biologie)

Inzerce: Stanislav Vaněk, mobil: 723 691 462, e-mail: vanek@vesmir.cz – Miluše Kukačková, mobil: 604 952 140, e-mail: kukackovavesmir@gmail.com, tel./fax: 475 211 639 – Marie Andresková, mobil: 776 464 580, e-mail: andreskova@vesmir.cz. Předplatné: SEND Předplatné, P. O. Box 141, 140 21 Praha 4, tel.: 225 985 225, 777 333 370, 605 202 115, e-mail: send@send.cz, www.send.cz – předplatné na rok 970 Kč, předplatné na dva roky 1750 Kč, předplatné na půl roku 499 Kč, cena čísla ve volném prodeji 98 Kč, cena jednoho čísla pro předplatitele 88 Kč. Administrativní: Zora Góthová (gothova@vesmir.cz), tel.: 222 828 394. Volný prodej: Rozšiřují společnosti PNS, a. s., v Slovenské republice rozšiřují (stánky prodej 5,30 €) pro předplatitele 5,10 €. Mediaprint-Kapa Pressegrossa, a. s., oddělení in-foj prodej, Bratislava Vajnorská 9, P. O. BOX 183, 830 00 Bratislava, infolinka 0800 188 826, e-mail: info@ipredplatne.sk; objednavky@ipredplatne.sk; pro předplatitele 5,10 €; Magne Press Slovakia, s. r. o., Sustekova 8, 851 04 Bratislava, tel.: 00421 (2) 67 201 931–33, fax: 67 201 910 a 20, 67 201 930, e-mail: magnet@press.sk. Sazba: Vesmír, s. r. o. (na sknech se podílí Thalia picta, s. r. o., Orebitská 7, 130 00 Praha 3, tel./fax: 272 732 444). Předtisková příprava a tisk: Serifa, s. r. o., Jinnická 80, 158 00 Praha 5, tel. 257 290 405. Redakční uzávěrka: 29. 3. 2017, vychází 4. 5. 2017 – Vesmír vychází s podporou NČLF a Nadačního fondu AVAST. © Vesmír, s. r. o.

Žádná část tohoto časopisu nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem dalšího rozšiřování v jakékoli formě či jakýmkoli způsobem bez písemného souhlasu vlastníka autorských práv. Vydavatel nenese odpovědnost za údaje a názory autorů jednotlivých článků ani inzerce, včetně inzerce vkládané. Nevyžádané rukopisy nevracíme. VESMAD 96 (5) 245–308 (2017) 64 stran